
JANKOVITS LÁSZLÓ

Piso, Lepta és a *pusio*

Jacobus Piso versgyűjteménye, amely a Schedia című kiadásban maradt fenn, két olyan epigrammát tartalmaz, amelyeknek címzettje egy bizonyos Lepta. E tanulmány célja az első vers értelmezése, amely egy furcsa helyzetet ír le; ebben a poéta megpróbálja meglátogatni barátját, Leptát, de éjhoszat vár, csak hogy végül egy inastól értesüljön reménybeli házigazdája távollétéről. A vers párhuzamos helyei mellett azt tárgyalom, miként parafrázálja azokat Piso, valamint azt, milyen rejtett jelentése lehet ennek az epigrammának.

Kulcsszavak: Jacobus Piso, Lepta, Cicero, Iuvenalis, *pusio*, epigramma

Jacobus Piso, a medgyesi születésű szász humanista kortársaival összemérve kiemelkedően hosszú időt töltött Rómában: legalább 1507-től 1513-ig szolgált Petrus Isvalies, a Jagelló-uralkodók országainak bíboros protektora mellett mint a bíboros *familiaris continuus conmensalis*a, vagyis udvartartásának állandó tagja, ilyen értelemben elődje számos későbbi római magyar diplomatának.¹

Római tartózkodása során számos kiváló humanistával került kapcsolatba: a pápai udvarban egyre jelentősebb szerepet betöltő Johannes Coryciusszal, az angol Christopher Fisherrel, a portugál Henrique Caiadóval, s elsősorban Rotterdami Erasmusszal. Közülük egyedül Caiado az, akit azonosítani tudunk ama versek címzettjei egyikével, akik álneveken jelennek meg. Más címzetteket nem tudunk hozzájuk vagy más római kortársakhoz kötni: nem tudjuk, kit takar a Linus, Hyrtacus név, és nem tudjuk, kire utal a Lepta név, amely két epigrammájában is szerepel.²

¹ JANKOVITS (2006).

² JANKOVITS (2000), JANKOVITS (2012), JANKOVITS (2022).

Ezek a versek Piso posztumusz versgyűjteményében, a *Schediában* jelentek meg.³ Dolgozatom tárgya a két epigramma közül az első. Szövege és fordítása itt, párhuzamos helyeinek jegyzéke a függelékben található.

Hesterno domicienio relicto
 digno vel Saliaribus culinis,
 dum frugaliter et levi paratu
 grandes sub cane Sirio perosus
 bascaudas, cupio comesse tecum,
 fallor, nam nimium diu morato
 sub noctem mihi pusio negavit
 te cenare domi. Hoc, puto, sit inter
 sellas, Lepta, duas humi sedere.

Fittyet hánytam tegnap a házikosztra,
 bár jobbat Salius-papok sem adnak.
 Vágytam már falatozni egyszerűen
 véled, mert a megannyi megrakott tál
 undort keltett bennem a dögmelegben.
 Kár volt: éjszaka-hosszan erre vártam,
 majd fickód letagadta, hogy ma otthon
 kosztolsz. Lepta, ha jól csalódom, én most
 két szék közt ülök itt a föld porában.⁴

Lepta nevű, akár ezt a nevet humanista névként viselő Piso-kortársat nem ismerek. Az ókori szerzőknél ez a név egyedül Cicero levelezésében található. Először Cicero ciliciai helytartósága idején tűnik fel: Quintus Lepta mellette szolgál mint *praefectus fabrum* (*Fam.* 3, 7, 4), a hadsereg felszerelésének és fegyverzetének felelőse. A levelek szerint jól látja el feladatát: Cicero egyenesen a *mirificus*, csodálatra méltó jelzővel illeti

³ PISO (1554: A/4/a).

⁴ Próza fordításban: „Hogy otthagytam a tegnapi, akár a Saliusok konyhájához méltó házi lakomát, amikor, meggyűlölve a hatalmas tálakat a kánikula idején, szerényen és egyszerű tálalással a te társaságodban akarok enni, csalódom, mert az éjszakába nyúló, nagyon is hosszú várakozás után a kisinas letagadta előttem, hogy otthon vacsorázol; ez, Leptám, gondolom, annyi, mint két szék közt ülni a földön.”

(*Att.* 5, 17, 2). A későbbi levelekben is mint a közeli barátok egyike tűnik fel. Amikor Cicero közbenjár érdekében (*Fam.* 9, 13, 1–3), úgy beszél róla, mint aki legmeghittebb barátai közé tartozik (*familiarissimus*), s akit mindenkinél többre tart (*omnibus antepono*). Ebből az időszakból ismerünk két olyan familiáris levelet, amelyeknek ő a címzettje (*Fam.* 6, 18–19). Ezek egyikéből, a 18. számú levélből megtudjuk, hogy Lepta példányt kap az *A szónokról* című Cicero-munkából, s azt is, hogy barátja meglegedésére Hésziodoszt olvas. Ebben a levélben Cicero a maga sorsáról szólva városi szállását dicséri: nem tartja kevesebbire azt, mint vidéki villáit. Összességében egy olyan karakter rajzolódik ki a levelekből, aki jártas a gyakorlati ügyek intézésében, vállalkozó kedvű, és kedveli, de nem műveli az írásművészeteket. Nem áll messze ez a figura attól a Leptától, akiről Piso epigrammaiban olvasunk. A *Schedia* második, egy korábbi dolgozatban már tárgyalt Lepta-versét még össze is köthetjük a városi élettel meglegedő Cicero soraival, ámbár ha Piso innen merítette a témát, igencsak eltérően dolgozta ki: a Cicerónál található összevetésnél határozottabban és részletesebben dicséri a városi élet nyugodt szellemi örömeit a vidéki gazdálkodás és a vadászat élvezeteivel szemben.⁵

Az alábbiakban a *Schedia* első Lepta-versét tárgyalom. Ennek témája egy meghíúsult vacsoravendégség. Amint a párhuzamos helyek jegyzéke mutatja, a versben leírt helyzet, a látogató esete, aki előtt a szolgáltagadja a házigazdát, több helyen előkerülhetett Piso olvasmányaiban. A Piso-vershez megfogalmazásában a legközelebb egy olyan munka áll, amelynek szintén Cicero a szerzője: a *De inventione* (1, 28). Itt Cicero a rövidség túlzó és felületes hajhászására ad példát az elbeszéléssel:

Ac multos imitatio brevitatis decipit, ut, cum se breves putent esse, longissimi sint; cum dent operam, ut res multas brevi dicant, non ut omnino paucas res dicant et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter videtur dicere, qui ita dicit: „Accessi ad aedes. Puerum vocavi. Respondit. Quaesivi dominum. Domi negavit esse.” Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse: „domi negavit esse”, fit rerum multitudine longus.

⁵ JANKOVITS (2022b).

Ámde a rövidség hajhászása sokakat úgy téveszt meg, hogy miközben azt hiszik, röviden szólnak, igencsak bőbeszédűvé válnak; azon fáradoznak ilyenkor, hogy röviden sokfélét elmondjanak, nem azon, hogy valóban kevés dologról szóljanak, és nem többről, mint amennyi szükséges. Hiszen sokak számára úgy tűnik, röviden szól az, aki így szól: „Megérkeztem a házhoz. Hívtam a szolgafiút. Válaszolt. Kérdeztem az úr felől. Tagadta, hogy otthon van.” Jóllehet nem tudott sok mindent röviden elmondani – mivel elég lett volna annyit mondania: „tagadta, hogy otthon van” – mégiscsak bőbeszédűvé vált a sok mindeféle miatt.

A humanista szónoki és költői invenció közti eltérés szép példája az, ahogyan Piso ezt a szöveget felhasználja. Míg a szónok az elbeszélésben valamiféle valóság-felfogáshoz igazodik, és csak ékítésként használja fel a szónoki alakzatokat, a költői lelemény a szöveg leplének szövésére összpontosít, hogy ezáltal egyszerre rejtse el és mutassa meg azt a rejtett értelmet, amelyet közölni kíván.⁶ Ezzel magyarázható, hogy egy epigrammában, a tömörséget kívánó műfajban Piso mintha azt akarná bizonyítani, hogy a részletek éppenséggel fontosak egy esemény elbeszélésében. Ezeket a részleteket a versfordítás, de még egy próza fordítás sem tudja megmutatni. Magyarázatra van szükség ahhoz, hogy a vers által szőtt lepel mögé – bármilyen téveteg tekintettel – be tudjunk lesni.

Haladjunk hát szinte sorról sorra, ahhoz hasonlóan, ahogyan az ókori szerzők Piso korabeli magyarázatos kiadásaiban látható.

Ami a költői lepel szövését illeti, érdemes észrevenni, milyen sok az olyan szó, kifejezés, amelyet csak egy-két antik auktornál találhatunk meg. Az 1. sorban használt *domicenium*, otthon vacsorázás kifejezés egyedül Martialistól, nála is csak két epigrammából ismert (5, 78, 1; 12, 77, 7). Közülük az első epigramma éppen egy vacsorameghívás Toraniushoz, aki a meghívó feltételezése szerint a keserves *domicenium*mal nyüglődik. A 2. sor *Saliaris* szava a bőséges lakomájukról ismert Salius-papok nevéből képzett jelző, amely bőséges lakomájukra utal, csak Horatiusnál olvasható, a lakoma jelzőjeként, a Kleopátra felett győzelmet arató Augustust dicsőítő ódában (1, 37). Ugyancsak ritka az edényekre a *bascauda* szó használata. A szó csak Martialisnál és Iuvenalisnál fordul

⁶ JANKOVITS (2014).

elő. Martialistól az edény eredetét tudjuk meg (14, 99, 1): *Barbara de pictis veni bascauda Britannis, / Sed me iam mavolt dicere Roma suam* („Barbár *bascaudaként* érkeztem a kifestett britannusoktól, / de Róma már szívesebben mond sajátjának”). Iuvenalisnál (12, 46) a hajótöréstől rettegő Catullus által vízbe dobált drágaságok felsorolásában jelenik meg a szó. Széljegyzet- és szószedet-forrásokra támaszkodva a *Thesaurus Linguae Latinae* (TLL) az öblítőedény magyarázatot adja a szóra.⁷ Csábító a gazdag lakoma utáni mosogatástól az egyszerűbb vacsora felé dezertáló poétát látnunk a versben, de az öblítőedény-magyarázatot a Piso korabeli kommentált kiadások nem tartalmazzák. Nem találkozunk gyakran a *pusio* szóval sem, amelyet Piso a 7. sorban használ – de erről essék szó később.

A záró sor olyan szólás – két szék közt a pad alá estem –, amelyet ma is használunk, de az ókoriaknál nem találjuk meg. Legkorábbi előfordulása is középkori. A proverbium-kutatás szerint a 11. század elejéig követhető vissza az írott kultúrában.⁸ Piso idejében is közismert lehetett: római tartózkodása idején például Heinrich Bebel *Proverbia Germanica* című munkájában jelent meg ekképpen: *inter duo scabella in terram residere; est: aliquid propter spem amittere, quam non consequaris* („két zsámoly közt a földön ülve maradni, azaz: elveszíteni valamit olyan remény miatt, amelyet nem tudsz valóra váltani”).⁹

Térjünk vissza a Cicero által példaként felhozott elbeszélésre és arra, miként és miért tér el attól Piso. Amint láttuk, a *De inventione* leírása a tömören is terjengős elbeszélés példája. Ezzel együtt nem tudni, melyik napszakban zajlik az esemény, sem azt, mi a látogatás célja, sem azt, milyen sokáig várakozik a látogató. Eltér a szolgálgyerek megnevezése is: Cicerónál *puer* olvasható, Piso viszont a *pusio* szót használja, ha jól látom, azon az áron, hogy a rövid o-ra végződő szóval elrontja a hendecasyllabus versmértékét.

A *pusio* szót a pogány-antik költészetben Piso is egyedül Iuvenalis 6. satírájában olvashatta (34–37):

⁷ TLL (II, 1759, l. 84–1760, l. 2).

⁸ TPMA (XI, 198).

⁹ BEBEL (1508: M/2/b).

Aut si de multis nullus placet exitus, illud
 Nonne putas melius, quod tecum pusio dormit?
 Pusio, qui noctu non litigat, exigit a te
 Nulla iacens illic munuscula, nec queritur quod
 Et lateri parcas nec quantum iussit anheles.

Vagy, ha a végnek e sok neme közt kedvedre való nincs,
 még nem lenne-e jobb, mit vélsz, ha fiúval aludnál?
 Mert a fiú éjjel nem civódik, s ha lefekszik,
 egy kis ajándékért se gyötör, s nem duzzog azért, hogy
 kíméled magadat, s nem tudsz kedvére lihegni.¹⁰

Ebből a szempontból válik jelentőségteljessé, hogy az általánosságban fogalmazó, az elbeszélést napszakhoz nem kötő Cicero-helyhez képest Piso az éjszakába helyezi a verset, és hosszasan várhatja a költőt, s csak azután jelenik meg a *pusio*, hogy letagadja gazdáját. A felszínen meghíúsult látogatás miatti méltatlankodás leple alatt olyasvalamit sejtethetünk, amiről Iuvenalis nyíltan beszél.

Bizony, egy római diplomata kerülhet olykor kínos helyzetbe, amelyben csak a humorra számíthat.

Függelék

A párhuzamos helyek jegyzéke

1 Hesterno] Catull. 50, 1. | domicenio] Mart. 5, 78, 1. || 2 Saliaribus culin-
 nis] Hor. *Carm.* 1, 37, 2–4. || 3 levi paratu] Juv. 14, 13. || 5 bascaudas]
 Mart. 14, 99; Juv. 12, 46. | cupio tecum] Ov. *Pont.* 21, 249. || 6 nimium
 diu] Hor. *Carm.* 4, 5, 2. | diu morato] Mart. 6, 30, 4. || 7–8 negavit domi]
 Mart. 5, 22, 10; Cic. *Inv.* 1, 28; *De or.* 2, 276; Tib. 2, 6, 48. || 7 pusio] Juv. 6,
 34–37. || 8 cenare domi hoc sit] Mart. 5, 47. ||

Források

BEBEL 1508	H. BEBEL, <i>Proverbia Germanica</i> , Strassburg, 1508.
MURAKÖZY 1964	MURAKÖZY GY. (ford.), <i>Decimus Iunius Iuvenalis szatírái</i> , Budapest, 1964.

¹⁰ MURAKÖZY (1964: 127).

PISO 1554

J. PISO, *Schedia*, Bécs, 1554.

Felhasznált irodalom

- JANKOVITS 2000 JANKOVITS L., *Erasmus, Piso és az iszákos bohóc*, in: Bartók I. – Jankovits L. – Kecskeméti G. (szerk.), *Humanista műveltség Pannóniában*, Pécs, 2000, 115–122.
- JANKOVITS 2006 JANKOVITS L., *Jacobus Piso életpályájának első szakasza*, in: L. Havas – E. Tegyei (szerk.), *Classica, mediaevalia, neolatina*, Debrecen, 2006, 61–68.
- JANKOVITS 2007 JANKOVITS L., *Jacobus Piso verse Janus Coryciushoz*, in: Jankovics J. (főszerk.), „Nem súlyed az emberiség!": *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, Budapest, 2007, 263–266.
- JANKOVITS 2012 JANKOVITS L., *Jacobus Piso levelezése Erasmusszal*, in: Békés E. – Tegyei I. (szerk.), *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, Debrecen, 2012, 91–98.
- JANKOVITS 2014 JANKOVITS L., *Alatta vagy fölötté? Humanista viták a költészet allegorikus jelentéséről (előtanulmány)*, Új Dunatáj, 19 (2014/3), 57–65.
- JANKOVITS 2022a JANKOVITS L., *Egy korai egészségmániás: Jacobus Piso a betegeskedő Hyrtacushoz*, in: Draskóczy E. – Etlinger M. (szerk.), *Betegség és gyógyulás a kora újkori irodalomban (1450–1760)*, Budapest, 2022, 61–66.
- JANKOVITS 2022b JANKOVITS L., *Városlakó és vadász. Jacobus Piso: Ad Leptam*, in: Bagi D. et al. (szerk.), *Ruscia – Hungaria – Europa: Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*, Pécs, 2022, 293–299.
- TLL *Thesaurus Linguae Latinae*, I–, Leipzig, 1900–.
- TPMA *Thesaurus proverbiorum medii aevi*, I–XIII, Berlin, 1995–2002.

Piso, Lepta, and the *pusio*

Jacobus Piso's collection of poems preserved in the printed edition entitled Schedia contains two epigrams addressed to a certain Lepta. The aim of this treatise is to interpret the first of these poems, which describes an awkward situation in which the poet tries to visit his friend, Lepta, but is forced to wait at night just to be informed by a page about the absence of his would-be host. I discuss the parallel passages of the poem and the way Piso paraphrases them, as well as a possible hidden meaning of this epigram.

Keywords: Jacobus Piso, Lepta, Cicero, Juvenal, *pusio*, epigram